

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی؛ ▼

سیدصادق حسینی اشکوری؛ ج ۴۳، چ ۱، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

«فهرست‌نگاری» نسخه‌های خطی ظرافت و حساسیت ویژه‌ای دارد که غیر از تخصص‌های گوناگون، نیازمند دقت و حوصله بسیار است. و در غیر این صورت ممکن است کار را با خطاهای بسیار روبه‌رو کند. باید توجه داشت که فهرست‌نگاری امروز با توجه به سابقهٔ بیش از هشتادسالهٔ آن در ایران و انتشار اطلاعات بسیار، با کار فهرست‌نگاران در گذشته، بسیار تفاوت دارد. انتظار می‌رود که فهرست نسخه‌های خطی، امروز جامع‌تر، مستندتر و کم‌خطاتر از گذشته عرضه شود تا بتوان به آن اعتماد بیشتری کرد. آنچه در فهرست‌های جدید کتابخانه مجلس دیده می‌شود، این انتظار را برآورده نمی‌کند که شاید بیشتر ناشی از عدم نظارت بر کار فهرست‌نگاران متفرقه‌ای باشد که جدا جدا به این مهم پرداخته و گاهی از رعایت برخی اصول اولیه کار غفلت نموده و یا دچار عدم دقت کافی شده‌اند. آنچه در این نوشتار به آن پرداخته می‌شود، مروری گذرا بر جلد ۴۳ فهرست کتابخانه مجلس است که اخیراً منتشر شده است. در این جلد چهارصد نسخه معرفی شده است و حجت الاسلام سیدصادق حسینی اشکوری زحمت تهیه آن را کشیده‌اند. در این جلد دقت‌هایی درباره برخی اطلاعات نسخه‌شناسی دیده می‌شود که معمولاً فهرست‌نگاران کمتر به آن می‌پردازند که البته جای قدردانی دارد؛ ولی اشکالاتی نیز در آن دیده می‌شود که این نوشته در پی جبران آن است و امیدوارم در آراستگی و رفع کاستی‌های آن مفید باشد.

نقد فهارس نسخه‌های خطی، باید در دستور کار پژوهشگران قرار گیرد تا بیشتر به آن توجه شود. بهتر است خود فهرست‌نگاران نیز با هدف تکمیل و ترویج کار خود، دیگران را به آن تشویق کنند تا وقت بیشتری صرف زحمت آنها کنند و با بررسی فهارس آنها، به رفع کاستی‌های احتمالی آن کمک کنند. بدون شک هیچ راهی مانند نقد، نمی‌تواند به آراستگی و کمال کار فهرست‌نگاران، کمک کند. این نوشتار با همین هدف نگاشته است و امید است که دیگران نیز به نقد فهارس آن بپردازند و یادداشت‌های احتمالی خود در حواشی فهارس را به ارزیابی دیگران بگذارند تا نفعی عام‌تر عاید شود.

مواردی که اشاره می‌شود، نتیجه تفحص و دقت کامل نیست بلکه مواردی است که در تورق این جلد به نظر نگارنده رسید

نقد و بررسی کتاب

استدراک بر «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی» جلد ۴۳

مصطفی درایتی

چکیده: «فهرست‌نگاری» نسخه‌های خطی ظرافت و حساسیت ویژه‌ای دارد که به جز تخصص‌های گوناگون، نیازمند دقت و حوصله بسیار است. از سوی دیگر، نقد فهارس نسخه‌های خطی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. نویسنده در مقاله حاضر، با هدف نقد جلد ۴۳ فهرست کتابخانه مجلس، مروری گذرا بر این جلد که در برگزیدهٔ فهرست ۴۰۰ نسخه خطی به کوشش سیدصادق حسینی اشکوری است، دارد.

کلیدواژه: فهرست‌نگاری، نسخه‌های خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

معروف سلمة بن احمد مجریطی اشتباه شده است؛^۱ بنابراین آنچه برای سال تالیف آورده شده، اشتباه است.

۷. نسخه شماره ۱۵۳۳۳، رساله اول نام کامل آن اللباب فی علم الاعراب است و از تاج الدین محمد بن محمد بن احمد اسفراینی (۶۸۴ق) است.

۸. نسخه شماره ۱۵۳۳۸، در فهرست مختصر مجلس، دورسالة صیغ العقود معرفی شده که یکی از شهید ثانی دانسته شده و در صفحات ۱ تا ۲۷ آدرس داده شده و دیگری از محقق کرکی دانسته شده که در صفحات ۲۷ تا ۳۰ نوشته شده است؛ اما این دورسالة، در اینجا يك رساله دانسته شده و هیچ آغاز و انجامی هم نیامده تا بتوان آن را کنترل کرد؟

۹. نسخه شماره ۱۵۳۴۱، رساله سوم، کمامة الزهر و صدفة الدرر آمده است. نام معروف این رساله، شرح قصیده عبدونیه است که البته کمامة الزهر و فریده الدهر هم نامیده شده است. نامی که در این فهرست آمده، نامی جدید است و نام مؤلف آن، ابن بدرون عبدالملک بن عبدالله، متوفای ۶۰۸ق است نه ۵۶۰ق.

۱۰. نسخه شماره ۱۵۳۴۹، رساله دوم، زاد المساکین از علی بن احمد کیزوانی حموی و تاریخ وفات مؤلف ۸۵۵ق آمده است، در حالی که مؤلف در ۸۸۸ق متولد و در ۹۵۵ق فوت کرده است. این رساله نسخه‌ای در ایران ندارد ولی متاسفانه اینجا هم گزارش درستی از آن داده نشده است.

۱۱. نسخه شماره ۱۵۳۵۴ با عنوان «النجاة من مهالك تتوجه بعد الممات» آمده است. نام کتاب ذریعة النجاة من مهالك تتوجه بعد الممات است که نسخه‌ای در کتابخانه مرعشی و نسخه‌ای در کتابخانه وزیری بزد دارد.

۱۲. نسخه شماره ۱۵۳۸۳ خلاصة الوضع آمده و از محمد بن عبدالمؤمن الخطیب دانسته شده است. این رساله چند نسخه در ایران دارد که در برخی فهرس مجهول مانده و برخی آن را از ابوبکر رستمی دانسته‌اند که از مردمان کردستان بوده است. با توجه به نسخه‌هایی از آن که در ۱۲۶۵ و ۱۲۷۸ق کتابت شده، او از مردمان سده ۱۳ به قبل است و آنچه در اینجا آمده احتمالاً نام کاتب باشد نه مؤلف. این رساله دارای نام‌هایی چون «الوضعیه»، «علم الوضع» و «رسالة الوضع» است که این نام هم به نام‌های قبلی بدان افزوده می‌شود!

و امکان بررسی را داشت؛ زیرا موارد زیادی وجود داشت که به دلیل عدم ثبت آغاز و انجام نسخه، جایی برای ارزیابی کار نگذاشته بود. این مسئله کاستی بسیار مهمی است که امیدوارم دوستان با تجربه تر نسبت به آن اهتمام بیشتری داشته باشند. موارد ریزتری نیز وجود داشت که گرچه بنده رعایت آنها را در کار فهرست‌نگاری ضروری می‌دانم ولی به جهت عدم اطالۀ این نوشته از آن صرف نظر کردم و فقط موارد مهم‌تر را یادآور می‌شوم. امیدوارم جناب آقای اشکوری این کار را اهمیت دادن به کار خود تلقی کنند نه خرده‌گیری بیجا.

۱. نسخه شماره ۱۵۳۰۹، رساله دوم، النکت الاعتقادیة و از شیخ مفید دانسته شده است. گرچه برخی چنین پنداشته‌اند ولی صحیح نیست. این رساله از فخرالمحققین است؛ گرچه دانش‌پژوه آن را با نسبت به مفید ترجمه و منتشر کرده است و مهم‌ترین دلیل آن، تفاوت نثر شیخ مفید با این رساله است.

۲. رساله چهارم همین مجموعه با نام فقه منظوم آمده است. از این رساله نسخه‌ای دیگر در کتابخانه مسجد اعظم وجود دارد که با عنوان واجبات نماز آمده است. محقق، این رساله را از حیرتی [؟] دانسته است که معلوم نیست مراد کدام حیرتی است؟ در قرن دهم از حیرتی اصفهانی، حیرتی بخارایی، حیرتی تونی و حیرتی قزوینی یاد شده است.

۳. مجموعه شماره ۱۵۳۱۴، رساله اول، رؤیة الهلال است. تاریخ وفات مؤلف آن ۱۱۸۱ق است و نسخه دیگری در گوهرشاد دارد.

۴. نسخه شماره ۱۵۳۱۸، لوامع انوار الکشف و نام مؤلف آن عبدالرحمن است. این نسخه به صورت مجهول و نامشخص آمده که کمی عجیب است. این کتاب معروف، و مؤلف آن عبدالرحمن جامی است که بیش از ۱۲۰ نسخه در ایران دارد. چرایی ثبت این‌گونه نام مؤلف تعجب‌برانگیز است!

۵. مجموعه شماره ۱۵۳۲۴، رساله دوم به نام کلیات سحاب آمده است. نام مؤلف آن محمد بن احمد سحاب اصفهانی (۱۲۲۲ق) است.

۶. نسخه شماره ۱۵۳۲۵ با عنوان رتبة الحکیم... و از ابو محمد سلمة بن احمد مجریطی (۳۹۵ق) دانسته شده است. تالیف این کتاب در اوایل سال ۴۳۹ق آغاز و در سال ۴۴۲ق به پایان رسیده است؛ بنابراین نمی‌تواند از مجریطی (متوفای ۳۹۵ق) باشد. این اثر گویا از ابوسلمة محمد بن ابراهیم بن عبدالدائم مجریطی است که در نیمه اول قرن پنجم زنده بوده است و نام او با ستاره‌شناس

۱. رک به: فواد سرگین؛ کیمیا، ص ۴۴۰-۴۴۴.

تبریزی است که رساله دیگری است و نسخه های متعددی دارد. (در دنا یازده نسخه از آن معرفی شده است)

۱۹. نسخه شماره ۱۵۴۸۹، قرآن مترجم معرفی شده است که ترجمه، در حاشیه آن آمده و از علیرضا نامی دانسته شده است. در فهرست مختصر از آن با عنوان تفسیر سلیمانی یاد شده و از علیرضا تجلی شیرازی دانسته شده است. آنچه در توضیح آن آمده، نشان می‌دهد فقط ترجمه نیست و بیشتر به تفسیر مختصری می‌ماند که مولف آن را در اوایل شوال ۱۰۸۲ ق آغاز کرده است. البته تجلی شیرازی در ۱۰۸۵ ق وفات یافته است. قرینه زمان تالیف، نام علیرضا و اینکه در منابع، تفسیری به او نسبت داده شده - گرچه با عنوان تفسیر سلیمانی نیافتم - کمی تشخیص فهرست‌نگار فهرست مختصر را به صواب نزدیک می‌کند. به هر صورت نیازمند کاوش بیشتری است.

۲۰. نسخه شماره ۱۵۵۳۰، رساله سوم با عنوان حقیقة لفظی الیوم والنهار فی العبارات الشرعیة و ناشناس آمده است. ناشناس آمدن رساله و آشنا بودن نام آن، مرا واداشت تا تفحص بیشتری درباره آن انجام دهم. نتیجه اینکه این رساله با نام‌های گوناگون ثبت شده و دارای چندین نسخه است و در فهراس به صورت ناشناس، از ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ ق) [۴] محقق اردبیلی (۹۹۳ ق) و محقق سبزواری (۱۰۱۷-۱۰۹۰ ق) دانسته شده است.

فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

جلد ۴۳

به کوشش
سید صادق حسینی اشکوری

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
تهران - ۱۳۸۹

۱۳. مجموعه شماره ۱۵۳۸۹، رساله اول، حاشیه شرح شمسیه آمده است. این رساله حاشیه حاشیه الجرجانی علی تحریر القواعد المنطقية قطب رازی و از سید علی عجمی (۸۶۰ ق) است. غیر از این نسخه، سه نسخه دیگر در ایران معرفی شده است.^۲ برخی منابع از مؤلف با عنوان سید علی رکابی نام برده‌اند که به نظر می‌رسد يك نفر است.

۱۴. مجموعه شماره ۱۵۴۰۸، رساله اول. نام آن خلاصة الترتیل فی اداء الحروف للتنزیل است. چندین نسخه از این رساله معرفی شده است.^۳ این رساله از علی بن عمادالدین شریف قاری استرآبادی دانسته شده و وی را از علمای قرن نهم معرفی کرده‌اند؛ اما نامبرده از قراء امامی او اواخر قرن دهم است و نمی‌تواند مؤلف رساله‌ای باشد که در ۸۰۳ ق تالیف شده است. به نظر می‌رسد مؤلف آن ابن عماد خراسانی صاحب روضة المحیین باشد که در اوایل قرن نهم فوت کرده است.

۱۵. نسخه شماره ۱۵۴۱۴ با عنوان معنای آیه علم آدم الاسماء كلها و ناشناس آمده است. این رساله در فهرست مختصر، از علی اکبر سیف‌العلماء شیرازی دانسته شده و به نظر هم درست می‌آید، به همان قرینه که رساله‌ای در اصول عقاید در دست تالیف داشته که این رساله، دو نسخه دارد، یکی در مجلس و دیگری در دانشگاه تهران.

۱۶. نسخه شماره ۱۵۴۲۲ در این فهرست فقط احیاء المحیجة مازندرانی معرفی شده است؛ اما در فهرست مختصر، دو رساله دانسته شده است. رساله اول منهاج العابدین الی جنه رب العالمین غزالی معرفی شده که در صفحه‌های ۴ تا ۳۱ قرار دارد و رساله دوم از ص ۳۳ تا ۱۷۷ است. بر ما پوشیده ماند که این تفاوت چگونه رخ داده است؟

۱۷. نسخه شماره ۱۵۴۸۲، رساله سوم با عنوان کتاب النکاح و الخلع و الطلاق و ناشناس آمده است. به نظر می‌رسد این رساله جلد دوم فتح الوهاب بشرح منهج الطلاب زکریابن محمد انصاری است.

۱۸. نسخه شماره ۱۵۴۸۳، رساله چهارم، حاشیه جرجانی بر رساله حنفیه در آداب البحث دانسته شده است. آنچه در آغاز آن آمده، نشان می‌دهد که این رساله، همان رساله حنفیه در شرح آداب البحث عضدی است نه حاشیه سید شریف. غیر از اینکه به سید شریف چنین حاشیه‌ای نسبت داده نشده و آنچه هست حاشیه ابوالفتح بن مخدوم جرجانی (۹۷۶ ق) بر شرح آداب البحث حنفی

۲. مصطفی درایتی؛ دنا، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ج ۴، ص ۶۶ و ج ۴، ص ۱۲۶.
۳. همان، ج ۴، ص ۹۲۸.

این رساله با نام‌های اليوم و النهار، حقیقة لفظی اليوم و النهار و تحدید النهار الشرعی نیز آمده و همین باعث شده در داننیز نسخه‌ها پراکنده معرفی شود. در ۱، ص ۱۲۵۹ با عنوان اليوم و النهار سه نسخه با انتساب به ابوریحان بیرونی و در ۴، ص ۷۰۳ سه نسخه با انتساب به محقق سبزواری با عنوان حقیقة لفظی اليوم و النهار و دو نسخه هم ناشناس معرفی شده است. در مجموع با احتساب این نسخه تا به حال ده نسخه از آن معرفی شده است.

۲۱. نسخه شماره ۱۵۵۳۴، رساله ششم، با عنوان حاشیه کتاب فی الصرف و ناشناس آمده است. از این رساله نسخه دیگری در کتابخانه مجلس است که با شماره ۴۴۵/۵ در جلد دوم، ص ۴۰ فهرست مجلس با عنوان شرح الامثلة المختلفة معرفی شده و از کمال پاشا، احمد بن سلیمان (۹۴۰ق) دانسته شده است. از این رساله چند نسخه در خارج از کشور گزارش شده است ولی این نسخه گویا فقط صفحه اول این رساله است و البته نسخه دیگری از آن در ایران گزارش نشده است.

۲۲. نسخه شماره ۱۵۵۳۶، رساله اول که در پانویشت مرقوم شده نسخه‌ای در کتابخانه مرعشی دارد. این رساله با نام‌های الروح، الروحیة و ماهیة الروح و الحیات و النفس و العقل و... در فهرس آمده و تا به حال چهارده نسخه از آن در ایران معرفی شده است که پنج نسخه آن در کتابخانه مرعشی است. این رساله نسخه دیگری هم در کتابخانه مجلس دارد با شماره ۱۸۳۲/۲ که خوشبختانه جناب آقای حائری گزارش خوبی از آن ارائه کرده‌اند؛ گرچه مؤلف آن همچنان ناشناخته است.^۴

۲۳. رساله چهارم از همین مجموعه با عنوان وصیت مکتومه و ناشناس آمده است. برای نگارنده معلوم نشد که این نام از کجا آمده است؟ آیا این رساله همان معراج نامه و یا اثبات النبوة است که منسوب به ابن سیناست. رساله اثبات النبوة عربی است و این رساله فارسی، که می‌بایست ترجمه فارسی آن باشد. دکتر مهدوی در صحت انتساب آن به ابن سینا تردید کرده ولی میرداماد در صراط مستقیم خود آن را از شیخ دانسته است و عباراتی از آن را می‌آورد. در کشف الظنون، ج ۱، ص ۵۶۵ نیز از رساله فارسی در معراج از شیخ رئیس یاد کرده است ولی سرآغازی برای تطبیق ندارد. نسخه‌ای از آن نیز در کتابخانه ملی است که از شهاب‌الدین سهروردی دانسته شده و در سال ۱۳۷۷ش در ۴۱۲ صفحه چاپ شده است. نسخه‌های معرفی شده بسیار متفاوت و ناهماهنگ است ولی آنچه از عبارات اول آن در این فهرست

نسبت دادن این نسخه به ابوریحان، کار فهرستنگاران ملک است و علت اشتباه، عبارتی در انتهای رساله است که از ابوریحان نقل شده و فهرستنگار، بدون توجه به اینکه این عبارت نقل قول است، نام ابوریحان را به عنوان مؤلف ثبت کرده است که بدون شک غلط است.

نسخه‌ای در کتابخانه مجلس به شماره ۲۷۶۱/۲ وجود دارد که جناب آقای حائری آن را از مقدس اردبیلی دانسته‌اند. این نسخه به خط محمد بن بدوی که کاتب پرکاری بوده است و بیش از ۳۱ نسخه به خط او می‌شناسم که تاریخ آنها اغلب بین ۱۱۱۵ تا ۱۱۱۷ ق است و برخی هم بدون تاریخ که این نسخه هم در همین حدود نوشته شده است. این تاریخ، آنچه را که والد محترم جناب آقای سیداحمد اشکوری، ذیل نسخه شماره ۵۰۸۹ مرعشی مرقوم داشته‌اند که «نسخه در تاریخ ۱۲۷۱ق در عصر مؤلف نوشته شده» کاملاً نفی می‌کند.

در چند جای این رساله از شرح بر ارشاد علامه حلی یاد شده است و احتمالاً همین قرینه، جناب آقای حائری را به نام مقدس اردبیلی که دارای شرح معروفی بر ارشاد به نام مجمع الفائدة و البرهان است، هدایت کرده و تصور کرده‌اند که این اثر هم از اوست.

برخی هم این رساله را به محقق سبزواری نسبت داده‌اند که به نظر می‌رسد، صحیح است؛ زیرا:

اول) این رساله جزء مجموعه‌ای است که دورساله از آن به تشخیص فهرستنگار محترم از آن محقق سبزواری و به خط خود اوست و همین قرینه می‌توانسته کمک کند تا تفحص بیشتری در آن صورت گیرد؛ چون اگر تشخیص فهرستنگار در دو رساله دیگر آن درست باشد، به احتمال قریب به یقین این رساله هم به خط خود اوست.

دوم) محقق سبزواری نیز کتاب ذخیره المعاد فی شرح الارشاد را دارد، که قرینه احتمالی جناب آقای حائری را مردد می‌کند.

سوم) بنا بر تفحص دوست ارجمند جناب آقای علی‌اکبر زمانی نژاد در توضیح آثار مقدس اردبیلی، تمام آنچه در این رساله از شرح ارشاد خود نقل کرده، در ذخیره العباد محقق سبزواری یافت می‌شود و همین دلیلی قاطع است بر اینکه رساله از آن محقق سبزواری است نه محقق اردبیلی.

مرحوم فاضل در معرفی نسخه‌ای در مدرسه باقریه مشهد که ناشناس آورده‌اند، مرقوم داشته‌اند که «در دوشنبه دهم محرم ۱۲۵۷ در نجف تالیف شده» که این تاریخ مربوط به سال کتابت است نه تالیف و گویا انتساب آن به محقق سبزواری قطعی است.

۴. مصطفی درایتی؛ ذمه ج ۵، ص ۹۱۹.

۲۹. نسخه شماره ۱۵۶۰۳، رساله اول، ولایتنامه، و ناشناس آمده است. با توجه به انجام نسخه، این رساله از محمد هاشم بن اسماعیل درویش شیرازی (۱۱۱۰-۱۱۹۹ق) است که در فهرست مختصر هم درست تشخیص داده شده ولی در اینجا دقت نشده و ناشناس معرفی شده است.

۳۰. مجموعه شماره ۱۵۶۱۴، رساله سوم، با عنوان مقولات عشر و از فردی به نام محمد قاسم معرفی شده است. از این رساله نسخه‌ای در کتابخانه ملک به شماره ۳۶۸۲/۱۲ موجود است که احتمالاً از محمد قاسم بن محمد صالح مدرس اصفهانی (قرن ۱۱ق) دانسته شده و نسخه‌ای در کتابخانه ملی است که از محمد قاسم مجهول، دانسته شده است. نسخه دیگری نیز از آن با شباهت بسیار در آغاز و انجام، در کتابخانه مرعشی به شماره ۹۵۷/۱۰ است که گویا از ابوالفتح بن مخدوم جرجانی (۹۸۲ق) دانسته شده و تاریخ کتابت آن ۹۸۲ق است و در گزارش آن برای سال تالیف، دهه اول ماه ذیحجه ۹۵۶ ق در قزوین بیان شده که اگر تاریخ کتابت و تاریخ تالیف صحیح باشد، احتمال فهرست‌نگار ملک را منتفی می‌کند؛ اما اینکه از کجا فهرست‌نگار مرعشی آن را به جرجانی نسبت داده، معلوم نیست ولی احتمال می‌دهم که قرینه وجود چند رساله از جرجانی در آن مجموعه، این احتمال را ایجاد کرده است؛ اما تاریخ تالیفی که در این فهرست برای این رساله آمده، باید سال کتابت باشد نه تالیف و اگر نسخه مرعشی با این نسخه یکی باشد، باید مؤلف را در قرن دهم به قبل جستجو کرد.

۳۱. رساله ششم مجموعه ۱۵۶۱۴ با عنوان پندنامه اسکندر آمده است. به نظر می‌رسد این رساله همان گرامی نامه یزدان پاک: دست‌تیر آسمانی منسوب به فیروزبن کاوس باشد که پنج نسخه دیگر در کتابخانه مجلس دارد و جز این نسخه سیزده نسخه دیگر از آن در ایران معرفی شده است.^۷ سرآغاز نقل شده این را اثبات می‌کند؛ گرچه انجام آن متفاوت است.

۳۲. نسخه شماره ۱۵۶۱۶، رساله اول، از شیخ علی بن احمد منشار (۹۸۴ق) دانسته شده است. این رساله دارای چندین نسخه در ایران است که بیشتر، مسلم یا مردد، از محقق کرکی (۸۹۰-۹۴۰ق) دانسته شده است. این نسخه در بسیاری از فهرس‌های ناشناس آمده و فقط نسخه‌ای در مرکز احیاء، از منشار دانسته شده است. با توجه به اینکه نسخه‌ای از آن با کتابت ۸۲۸ معرفی شده، نسبت آن با محقق کرکی و منشار نفی می‌شود و نظر صاحب الذریعه را که آن را از فردی به نام فضل‌الله، معاصر علامه حلی دانسته، تقویت می‌کند.

نقل شده، شباهتی تام به این رساله دارد. در دنا، ج ۹، ص ۸۶۵، با انتساب به ابن سینا ۵۷ نسخه و در ص ۸۶۷ همین مجلد با انتساب به سهروردی ثونسرخه از آن معرفی شده است. به هر صورت این رساله به ابن سینا، سهروردی، ملاعلی نوری و شیخ بهایی نسبت داده شده و نام‌های گوناگونی بر آن نهاده شده است که نام اختراعی این فهرست را هم باید بدان افزود!

۲۴. مجموعه شماره ۱۵۵۳۶، رساله بیستم، شبیه الاستلزام و ناشناس آمده است. با توجه به آنچه از آغاز نقل شده، به نظر می‌رسد این رساله از سلطان العلماء (۱۰۰۱-۱۰۶۴ق) باشد که دو نسخه در کتابخانه دانشگاه و نسخه‌ای دیگر در کتابخانه مجلس دارد.^۵

۲۵. مجموعه شماره ۱۵۵۴۹، رساله اول، با عنوان منظومه فقهیه آمده است. نام این رساله الفقهیه المستطرفة است که با نام‌های الفیه و درر البهیه نیز ثبت شده است که در دنا، ج ۷، ص ۱۱۱۸، ۲۶ نسخه از آن معرفی شده است.

رساله دوم همین مجموعه، شرح حدیث الحقیقه و ناشناس آمده است. با توجه به آغاز و انجام نسخه، به نظر می‌رسد این رساله از محمد بن علی نطنزی (۷۳۵ق) باشد که چندین نسخه از آن شناخته شده است.^۶ گرچه سرآغازهای این رساله ناهماهنگ است ولی نسخه شماره ۴۷۸/۱۰ کتابخانه حضرت معصومه (س) که به نطنزی نسبت داده شده، با این رساله هماهنگ است.

۲۷. نسخه شماره ۱۵۵۶۰ با عنوان پادشاه‌نامه و ناشناس آمده است. این رساله در فهرست مختصر مجلس از محمد امین بن ابوالحسن قزوینی (قرن ۱۱ق) دانسته شده که با آنچه آقای منزوی در فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ج ۶، ص ۴۵۹۰، و آنچه در اینجا در توضیح این نسخه گزارش شده، اجمالاً هماهنگ است. این رساله از آن قزوینی است.

۲۸. نسخه شماره ۱۵۵۷۴، رساله اول، الکلمات المکتونه معرفی شده است. با توجه به آنچه از سرآغاز آن نقل شده، این کتاب الکلمات الطریفة است نه الکلمات المکتونه که خوشبختانه در فهرست مختصر درست معرفی شده ولی در اینجا که می‌بایست رافع خطاهای احتمالی آن فهرست باشد بر خطا افزوده است. سرآغاز این دو کتاب کاملاً متفاوت است و هر دو، نسخه‌های بسیار دارد. آنچه از نسخه مرعشی و مرکز احیاء نیز آدرس داده شده، سرآغازی جز این دارد.

۵. همان، ج ۶، ص ۳۴۳.

۶. همان، ج ۶، ص ۶۰۳، نشانی ۱۸ نسخه.

۷. همان، ج ۸، ص ۹۱۰.

و حاشیه‌ای بر فتح الوهاب بشرح منهج الطلاب زکریابن محمد انصاری و از علی بن یحیی زیدادی شافعی (۱۰۲۴ق) است.

۳۹. مجموعه شماره ۱۵۶۵۷، رساله سوم، با عنوان الوصیة آمده و از سید قطب الدین حسینی دانسته شده است. همچنین به رساله الافاضة الروحیة نیریزی اشاره شده است و خواسته شده تطبیق شود. به نظر می‌رسد این کار فهرستنگار است نه شخص دیگر و اگر فهرستنگار محترم کمی به خود زحمت می‌دادند و به نسخه‌های شماره ۴۸۸۹/۲ و ۴۸۵/۱ کتابخانه مجلس مراجعه می‌کردند، درمی‌یافتند که این رساله، همان رساله الروحیة قطب الدین محمد حسینی نیریزی (۱۱۰۰-۱۱۷۳ق) است و نیازی به نام من درآوردی و مؤلف مبهم نبود.

۴۰. نسخه شماره ۱۵۶۵۸ با عنوان التذکرة العلویة آمده و از سید علی خان دانسته شده است. این کتاب با نام‌هایی چون الکشکول، المخلاة، حدیقة العلم و التذکرة فی الفوائد النادرة در منابع آمده است. اینجا نامی دیگر بر آن افزوده شده و هیچ اشاره‌ای به نام‌های دیگر آن نشده است. نیز نام مؤلف، هم مبهم و هم ناقص آورده شده است. البته در انتساب آن به سید علی خان بن احمد مدنی (۱۰۵۲-۱۱۱۸ق) تردید وجود دارد ولی اینگونه ثبت کردن نام مؤلف، فقط بر ابهام می‌افزاید.^۹

۴۱. مجموعه شماره ۱۵۶۶۰، رساله سوم، با عنوان رساله فی علم النفس آمده و از دوانی دانسته شده است. این رساله به ابن سینا، خواجه نصیر، صدرالدین قونوی، قطب رازی و دوانی نسبت داده شده و با نام‌های گوناگون در فهرس آمده است که بهتر بود به آن اشاره می‌شد.

۴۲. مجموعه شماره ۱۵۶۶۰، رساله پنجم با عنوان تعلیقه علی رساله الزوراء آمده است. این رساله شرح و تعلیقه‌ای بر خطبه الزوراء است که عباراتی از خطبه زوراء را که برای برخی دشوار بوده و از او خواسته شده درباره آن کاوش کند، توضیح داده است. شوشتری در مجالس المؤمنین آن را حاشیه صغیر خوانده است.

۴۳. مجموعه شماره ۱۵۶۷۳. دورساله از ملک محمد بن سلطان حسین اصفهانی در این مجموعه معرفی شده است. از این نسخه در فهرست مختصر، سه رساله معرفی شده و آخرین آن حاشیه او بر فرائض نصیری است که در برگ‌های «۵۵ر تا ۵۸ر» قرار دارد و در این فهرست که می‌بایست دقیق تر تنظیم شود با رساله دوم او یک رساله تلقی شده؛ بنابراین آغاز آن رساله، شرح رساله الحساب اوست و انجام آن، حاشیه فرائض نصیری اوست. اتفاقاً این

۳۳. رساله دوم همین مجموعه با عنوان معرفة قبله خراسان آمده است. نام صحیح آن تحفة اهل الایمان فی قبله عراق العجم و خراسان است که جز این نسخه، هفت نسخه دیگر از آن معرفی شده است.

۳۴. رساله دوازدهم همین مجموعه با عنوان انسان‌نامه آمده و از شیخ نوربخشی قرن نه دانسته شده است. این رساله از محمد بن محمد نوربخش خراسانی (۷۹۵-۸۶۹ق) است که جز این نسخه، نه نسخه دیگر از آن معرفی شده است.^۸ اینکه چرا نام مؤلف با عنوان شیخ نوربخشی، مبهم آمده است بر من پوشیده ماند!

۳۵. نسخه شماره ۱۵۶۱۸، حاشیه شرح حکمة العین و و از میرزا جان باغنوی دانسته شده است. آنچه از سرآغاز آمده، نشان می‌دهد که این رساله حداقل از باغنوی نیست و سرآغاز حاشیه او «قوله الحکمة استکمال النفس الانسانیة...» است که در دنا، ج ۴، ص ۲۶۰، شصت نسخه از آن معرفی شده است. این رساله در برخی از فهرس از محمد بن حسن شیروانی دانسته شده و در برخی ناشناس آمده است.

۳۶. نسخه شماره ۱۵۶۱۹، با عنوان شرح اشارات و ناشناس آمده است. این نسخه شرح اشارات خواجه نصیر طوسی است که در فهرست مختصر هم درست تشخیص داده شده است. البته این نسخه، بخش الهیات اشارات است که برای تشخیص آن کمی دقت لازم بوده که آن دریغ شده است.

۳۷. نسخه شماره ۱۵۶۳۴ نهایتاً الماملول فی شرح مبادی الوصول و از فاضل مقداد دانسته شده است. اگرچه در الذریعه، ج ۴، ص ۴۰۶، چنین نسبتی دیده می‌شود ولی آنچه از آغاز آورده شده، نشان می‌دهد این کتاب از فخرالمحققین است چون کتابی به این نام، هم به فاضل مقداد و هم به فخرالمحققین نسبت داده شده است و آنچه در الذریعه از آغاز کتاب فاضل مقداد آورده شده، با این کتاب تطبیق نمی‌کند بلکه با آغاز نقل شده از کتاب فخرالمحققین هماهنگ است. گرچه در این فهرست، همانند دیگر فهرستنگاران، گزارش درستی از کتاب داده نشده است. همچنین این نسخه در فهرست مختصر درست تشخیص داده شده است!^{۱۰}

۳۸. مجموعه شماره ۱۵۶۴۸، رساله دوم، با عنوان حواشی کتاب الفرائض من شرح المنهج آمده و از شیخ نورالدین مصری، مؤلف شرح محرر دانسته شده است. این حاشیه نسخه‌ای دیگر در کتابخانه مرکز تحقیقات دفتر تبلیغات قم دارد با عنوان حاشیة شرح منهج الطلاب که مناسب‌تر از نام انتخابی در اینجاست

۹. همان، ج ۷، ص ۶۷۴.

۸. همان، ج ۲، ص ۱۹۷.

الجمل در مرعشی دارد. بهتر است با اندکی تفحص و دقت و ثبت دقیق تر نام کتاب، مراجعه‌کننده را دچار سردرگمی نکنیم.

۴۷. مجموعه شماره ۱۵۶۸۱، رساله سوم، با عنوان احادیث فی المهدی المنتظر آمده و در پانویشت به دو شماره در مرعشی که با عنوان اخبار الساعة و الهدایة آمده اشاره شده است. با توجه به تطبیق انجام این رساله با برخی از نسخه‌های الهدایة حسین بن حمدان خصیبی (۳۵۸ق)، به نظر می‌رسد این رساله، قسمت پایانی این کتاب است که به امام عصر (عج) اختصاص دارد. این کتاب گرچه مورد اختلاف است اما موضوع آن حالات پیامبر اکرم و ائمه معصوم است. نسخه‌ای به شماره ۷۰۵۳ در کتابخانه مجلس هست که ابتدای آن صراحت به الهدایة دارد و نهایت آن با انجام این رساله هماهنگ است و در صورت تطبیق دقیق تر می‌توان فهمید که چنین است یا خیر؟ همچنین وضعیت نسخه شماره ۷۲۰۶/۴ مرعشی هم روشن خواهد شد؛ زیرا این دو نسخه بدون شک یکی هستند.

۴۸. از مجموعه شماره ۱۵۶۸۷ در این فهرست دو رساله و در فهرست مختصر سه رساله معرفی شده است. به نظر می‌رسد کار فهرست مختصر صحیح است و در این فهرست، دو رساله سیاقی به هم مخلوط شده و به نام حساب سیاق یک رساله معرفی شده است و آنچه از آغاز آن، آمده مؤید آن است. در فهرست مختصر از برگ یازده تا هجده رساله‌ای در سیاق معرفی شده که با نام‌های اوراجه و یا الرسالة المقصورة و یا معرفة السیاق در فهرس آمده و به نام فخر الوزراء میرزا مهدی حسینی تألیف شده و مشتمل بر یک مفرد، دو حرف، چهار دفعه، یک فاتحه و یک خاتمه است. البته نام مؤلف آن معلوم نشده است و احتمالاً از برگ ۱۹ تا ۲۵ رساله‌ای دیگر در سیاق است که آغاز آن اوراجه، و انجام آن رساله‌ای دیگر است که به نام یک رساله، معرفی شده است و نام خودساخته‌ای هم بدان داده شده است!؟

در پایان ضمن ارج نهادن به کار مسئولان کتابخانه مجلس شورای اسلامی و همه عزیزان، به ویژه دوست گرامی جناب حجت الاسلام سیدصادق حسینی اشکوری که معرفی ذخائر این گنجینه عظیم را در مدتی اندک، دنبال نمودند یادآور می‌شوم که آنچه گفته شد، به دلیل اهمیت و ارزش نهادن و کمک به کار سترگ و همت والای این عزیزان است، نه کم ارزش کردن رنج و زحمت آنها. کار مهم، شایسته نقد است و کار کم‌مایه، ارزش نقد کردن، دقت نمودن و وقت گذاشتن را ندارد. به همه این دوستان دست مریزاد می‌گوییم و امید دارم همواره کاری آراسته‌تر از آنها عرضه شود.

مجموعه را هنگام کار بر روی آثار خواجه نصیر طوسی دیدم چون تنها نسخه‌ای که از آن معرفی شده بود، همین نسخه بود و آغاز و انجام آن را دقیقاً ثبت کردم. متأسفانه در این فهرست به دلیل بی‌دقتی، یک رساله منحصر به فرد حذف و یک رساله هم با رساله دیگر به هم آمیخته شده است؟! بنابراین برای تکمیل و استدراک، آغاز رساله سوم را که همان حاشیه فرائض نصیریه است می‌آورم: «بسمله. اعلم ان العلماء ذکروا فی اواخر مبحث الفرائض مسئله جامعة لاكثر الابواب... لما بلغ بعض الاخوان المؤمنین المشتغلین لدی بقراءة رسالة الفرائض النصيرية الى هذه المسئلة التمسوا منی ان اشرح...» و انجام آن، همان است که در این فهرست به عنوان انجام رساله دوم آمده است. گرچه رساله دوم، از انجام ناتمام ثبت شده، ولی معلوم نیست صحیح باشد و گویا رساله دوم کامل باشد؛ اما چون فهرست‌نگار انجام رساله دیگری را دیده، تصور کرده رساله دوم ناقص است؛ بنابراین دوباره ملاحظه شود.

۴۴. مجموعه شماره ۱۵۶۷۶، رساله سوم، با عنوان جواب الاسئلة النصيرية معرفی شده و ناشناس آمده است. این رساله پاسخ همان سه سؤالی است که خواجه نصیر طوسی از خسروشاهی کرده بود و او به آنها پاسخ نداد. بعدها ملاصدرا به آنها پاسخ داد و عین نامه خواجه را نیز پیش از سؤالات آورد. همچنین به این سؤالات، سیداحمد بن زین العابدین عاملی نیز پاسخ داده است که نسخه‌ای از آن در دانشگاه تهران است. این رساله ناشناس، همان پاسخ ملاصدرا است که به جز این نسخه، نه نسخه دیگری از آن در دنیا، ج ۱، ص ۲۹۹ معرفی شده است.

۴۵. رساله ششم مجموعه پیش‌گفته، با عنوان تحقیق اللفظ آمده و از ایجی دانسته شده است. گرچه در پانویشت آمده که این رساله نسخه‌ای در مرعشی دارد که با عنوان رساله الوضعية آمده؛ اما بر من پوشیده ماند که چرا از چنین نامی برای رساله‌ای که معروف است استفاده شده؟ این رساله همان رساله وضعية ایجی است که با نام عضدیه و یا رساله فی الوضع در منابع آمده است. سؤال آن است که افزودن نامی دیگر آن هم به گونه‌ای که نه در مآخذ آمده و نه نامی است که شباهت به نام معروف آن داشته باشد، آیا ثمری جز ایجاد سرگردانی برای مراجعه‌کننده خواهد داشت؟ از این رساله حدود هفتاد نسخه می‌شناسم که در دنیا، ج ۵، ص ۸۴۰، ۵۷ نسخه از آن معرفی شده است.

۴۶. به رساله هشتم همین مجموعه نامی خودساخته چون رساله فی تحقیق انواع الجملة داده شده، و از فاضل اسفراینی دانسته شده است. نام این رساله اعراب الجمل است که در جلد نهم فهرست مجلس با عنوان اقسام الجمل آمده و نسخه‌ای بسیار نفیس به خط رکن‌الدین جرجانی به تاریخ ۷۰۵ ق و با همین عنوان اعراب